

І. В. Бондаренко. – К., 2004. – 26 с.

3. Капля О. М. Органи внутрішніх справ України в умовах її інтеграції в Європейський Союз : дис... канд. юрид. Наук : / О. М. Капля. - К., 2007. – 213 с.

4. Организационные основы деятельности правоохранительных органов исполнительной власти, входящих в интегрированную модель полицейской системы государства. – Режим доступа: <http://isfic.info/intpolice/scur13.htm>

5. Правоохоронні органи України : курс лекцій / А. П. Гель, Г. С. Семаков, Д. П. Цвігун. — К. : МАУП, 2000. – 240 с.

6. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 // Відомості ВР України. - 1993,- № 35. - С. 358.

7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. // ВВР України. – 2003. – № 39. – С. 351.

8. Тюріна О. Правоохоронні органи: питання теоретичного осмислення та нормативного визначення / О. Тюріна // Право України. – 2001. – № 5. – С. 79 – 80.

9. Указ в. о. Президента України „Про заходи щодо забезпечення консолідації громадян України та припинення громадянського протистояння в Донецькій та Луганській областях „ – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/> 2014

10. Хавронюк М. І. Правоохоронні органи, правоохоронна діяльність : навч. посіб. / М. І. Хавронюк, М. І. Мельник. – К. : Атіка, 2002. – 576 с.

УДК 343.149

Ющик О. І.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права і криміналістики
юридичного факультету
Чернівецького національного університету
імені Ю. Федьковича

ПРИНЦИП ЗАКОННОСТІ І ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена висвітленню сутності та змісту такого кримінально-правового принципу, як „законність покарання”. Проаналізовано підходи різних вчених щодо визначення

поняття принципу законності призначення покарання та його характерного змісту. Автор акцентує увагу на розкритті змісту поняття „законності покарання”, при цьому зосереджує увагу на застосуванні цього принципу при призначенні покарання конкретній особі.

Ключові слова: покарання, принципи призначення покарання, законність покарання, застосування покарання тільки судом.

Статья посвящена сущности и содержанию такого уголовно-правового принципа, как „законность наказания”. Проанализированы подходы различных ученых относительно определения понятия принципа законности назначения наказания и его характерного содержания. Автор акцентирует внимание на раскрытии содержания понятия „законности наказания”, при этом концентрирует внимание на применение этого принципа при назначении наказания конкретному лицу.

Ключевые слова: наказание, принципы назначения наказания, законность наказания, применение наказания только судом.

The article is devoted to the nature and content of the criminal law principle as „the legality of the punishment”. The approaches of various scholars on the definition of the principle of legality of sentencing and its typical meaning. The author focuses on revealing the content of the concept of „legitimacy punishment” while the focus of this principle when sentencing a particular person.

Keywords: punishment, sentencing principles, legitimacy of punishment, punishment only by the court.

Постановка проблеми. Принцип законності є одним із найважливіших принципів кримінального права, у тому числі й призначення покарання. Вказаний принцип, відомий ще з римського права: „Без закону немає ні злочину, ні покарання” (Nullumcrimen, nullapoena, sinelege), розглядається в кримінально-правовій літературі досить широко [1, с. 37].

Для принципу законності, універсального принципу права, виключення й застереження неприйнятні. Цей принцип

виключає можливість державних органів і відповідних процесуальних суб'єктів керуватися своїми суб'єктивними міркуваннями при застосуванні норм кримінального права, а також при призначенні покарання.

Аналіз дослідження даної проблеми. Питання, що стосуються принципу законності призначення покарання, неодноразово досліджувались у працях вчених криміналістів, як вітчизняних, так і зарубіжних, зокрема таких як М.І. Бажанова, С.О. Баршева, Т.А. Денисової, В.К. Дуюнова, В.І Зубкова, І.І. Карпеца, В.Н. Орлова, С.В. Полубинської, І.Я. Фойницького.

Мета даної статті. На підставі аналізу різних теоретичних розробок у галузі призначення покарання автор ставить за мету дослідити основний принцип призначення покарання – принцип законності та охарактеризувати основні моменти його практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Законність як універсальний принцип права розглядається як основа нормальної життєдіяльності цивілізованого суспільства, всіх сфер громадського життя. Охоплюючи своєю дією найбільш важливі сфери людського співіснування, у тому числі й правозастосовчій діяльності органів кримінального переслідування, законність вносить у нього гармонію, забезпечує справедливу диференціацію діяльності людей.

Традиційне поняття „принцип законності” зводилося до точного й беззаперечного дотримання вимог законів, суворого й відповідального застосування правових норм. Однак таке розуміння принципу законності останнім часом часто зазнає справедливої критики. Суть цих критичних зауважень полягає в тому, що закони не можуть бути „механічно” виконані незалежно від їхнього характеру й не може вважатися доцільним застосування законодавства, що порушує демократичні принципи або навіть не відповідає таким принципам. Автори таких критичних висловлень пропонують у зв'язку із цим замінити у визначенні поняття принципу законності фразу „дотримання вимог законів”, на „дотримання вимог правових законів”. Із цієї позиції важливим є наступне загальнотеоретичне поняття законності: „Законність є чітке й повне дотримання приписів правових

законів і заснованих на них юридичних актів всіма суб'єктами права”.

Однак таке розуміння законності, на перший погляд, таїть у собі небезпеку виникнення спорів з приводу того, демократичний або не демократичний конкретний законодавчий акт, і як наслідок цього відхилення правозастосовчих суб'єктів від виконання „неугодних „ законів. Насправді зловживання в цьому питанні неможливі, оскільки єдиним суб'єктом, уповноваженим розглянути питання про демократичність або недемократичність закону, повинен бути Конституційний Суд, що при наявності відповідного механізму в оперативному порядку буде вирішувати аналогічні суперечки. Більш широке поняття принципу законності пропонується процесуалістами й цивілістами [2, с.129].

Поняття „принцип законності кримінального права „ має більш широке значення порівняно з поняттям „принцип законності призначення покарання”. Принцип законності кримінального права (кримінального закону) своїм змістом охоплює дотримання вимог закону не тільки при призначенні покарання, але й при застосуванні норм інших інститутів кримінального права. Із цієї причини принципи призначення покарання виступають стосовно принципів кримінального права як частина й ціле.

Законність як універсальний принцип права вимагає наявності певних передумов. Такими передумовами можна назвати наступні: 1) пріоритет міжнародного кримінального права перед національним; 2) підконституційність кримінального закону; 3) заборона застосування кримінального закону за аналогією. Вимоги законності включають також ті принципові положення правового життя суспільства, без яких реальна законність неможлива. У науковій літературі з кримінального права до числа основних вимог законності відносять наступні: діяльність правоохоронних органів, у тому числі суду, щодо застосуванню кримінального закону організована й здійснюється тільки на основі законів; діяння може бути визнано злочином, а особа, що вчинила таке діяння,

злочинцем тільки на підставі закону; застосування покарання до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, допускається тільки на основі закону; підставою кримінальної відповідальності особи є вчинення нею суспільно небезпечного діяння, що утворює склад злочину.

Кожне з цих положень тією чи іншою мірою може вважатися принципом призначення покарання. При цьому варто підкреслити, що всі вони виступають як елементи, у тому або іншому ступені складові одне ціле - принцип законності.

Дотримання принципу законності призначення покарання передбачає застосування того або іншого покарання суворо на підставі КК України й у порядку, визначеному законом.

Принцип законності призначення покарання в першу чергу виражається в тому, що злочинність і караність діяння, а також перелік і підстава застосування інших заходів кримінально-правового впливу визначаються тільки Кримінальним кодексом (відомий принцип „Nullum crimen, nulla poenae sine lege” — „Без закону немає ні злочину, ні покарання”). Злочинність діяння визначається в диспозиції статті Особливої частини КК України, а караність діяння, що розуміється як реальна погроза застосування виду й розміру покарання, передбачена в санкціях статей Особливої частини КК у випадках вчинення таких діянь.

Принцип законності призначення покарання конкретно виражається в тому, що покарання застосовується тільки судом і відносно особи, визнаної винною у вчиненні конкретного злочину.

У кримінальному праві основною й першою умовою призначення покарання вважається наявність передбачених у кримінальному законі підстав для притягнення до кримінальної відповідальності особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння. У ст. 2 КК України вперше підставу кримінальної відповідальності передбачено в окремій нормі. У ній вказується, що кримінальна відповідальність настає тільки за вчинення діяння (дії або бездіяльності), що містить усі ознаки складу злочину, передбаченого КК України.

Відсутність у діянні особи хоча б одного з ознак складу злочину, передбаченого кримінальним законом, виключає призначення судом покарання цій особі. Закріплення в окремії нормі принципу відповідальності за вину, незважаючи на те, що вина є ознакою суб'єктивної сторони складу злочину, пов'язане саме з конституційним положенням про презумпцію невинуватості.

Необхідність дотримання умови застосування покарання тільки за наявності в діянні особи всіх ознак складу злочину безпосередньо пов'язана також із закріпленням у кримінальному законі мети покарання. Згідно зі ст. 50 КК України, суд, призначаючи покарання особі, винній у вчиненні злочину, переслідує досягнення виправлення засудженого й запобігання здійсненню нових злочинів як засудженим, так і іншими особами. Таким чином, у випадку відсутності в діянні особи складу злочину недоречно говорити про виправлення цієї особи й перевиховання.

Застосування покарання тільки особам, що вчинили злочин, є однією з найважливіших гарантій прав громадян. Застосування покарання тільки винній у вчиненні злочину особі, з одного боку, виключає випадки необґрунтованого й незаконного осуду, з другого боку, обов'язкове застосування покарання суспільно небезпечним особам приводить до їхньої ізоляції від суспільства, виключає вчинення ними нових злочинів і, таким чином, забезпечує охорону прав і законних інтересів громадян, установ та організацій.

Частина 4 ст. 3 КК України, як і норми більшості цивілізованих країн планети, забороняє аналогію при застосуванні кримінального закону. Ця заборона також виступає сутністю принципу законності.

Безумовно, що існує неможливість повної аналогії закону. Однак чи припустимо у вкрай винятковому випадку заповнення часткової прогалини в законі, коли його аналогія ніби „є одним із системозберігаючих елементів кримінального законодавства” [4, с. 18]? Адже всім відомо, що абсолютна досконалість кримінального законодавства якщо й досяжна, то в досить віддаленій історичній

перспективі. Тому, підводячи ризику під міркуваннями щодо аналогії в кримінальному законі, можна, очевидно, з В.В. Мальцевим, який вказує, що часткова аналогія кримінально-правової норми все-таки існує [1, с.241].

Принцип законності призначення покарання знаходить своє вираження ще в тому, щодо осіб, винних у вчиненні злочину, можуть бути застосовані тільки ті види покарання, які безпосередньо передбачені кримінальним законом. У зв'язку з цим важливе значення має закріплення в кримінальному законі чіткого й удосконаленого переліку (системи) покарань, які на основі кримінального закону можуть бути застосовані відносно особи, що вчинила кримінальне діяння.

Перелік і розташування видів покарань, передбачені в ст. 51 КК України 2001 року, відрізняються від переліку й розташування видів покарань, закріплених у КК України 1960 р. Новий кримінальний закон нашої держави визначив систему видів покарань від менш суворого покарання до більш суворого покарання. Такий порядок розташування видів покарання має важливе практичне значення. Справа в тому, що таке розташування видів покарань дає суду можливість призначити менш суворий вид покарання з альтернативно перерахованих у санкції конкретної статті Особливої частини КК видів покарань або призначити більше м'яке покарання, ніж передбачено за даний злочин (ст. 69 КК), а також набагато полегшує діяльність суду при призначенні покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) або за сукупністю вироків (ст. 71 КК) шляхом поглинання менш суворого покарання більше строгим або шляхом повного або часткового додавання покарань.

Новий кримінальний закон України вніс істотні зміни й доповнення в існуючу систему покарань. З неї виключені деякі види покарань, які не відповідають вимогам сучасного періоду боротьби зі злочинністю й далекі від існуючої реальності (громадський осуд, позбавлення батьківських прав, смертна кара). У свою чергу, перелік покарань збагачений новими видами покарань, раніше не відомих кримінальному закону. У ст. 51 КК України закріплені

наступні нові види покарань: громадські роботи, обмеження волі, довічне позбавлення волі. У чинному КК нашої країни остаточно відмовлено від таких видів покарання, як висилка, громадський осуд, виняткова міра покарання – смертна кара, які були виключені із системи покарання до прийняття нового кримінального закону або ж під час його прийняття [5, с.92].

Встановлення вичерпного переліку видів покарання означає, що суд за вчинення того або іншого злочину не може призначити покарання, не передбачене в даному переліку.

Принцип законності призначення покарання виражається ще й у тому, що види покарань, передбачені в системі покарань, можуть бути застосовані тільки в межах і розмірах, установлених для кожного виду покарання в кримінальному законі. У ст. 52-64 КК України встановлені нижні й верхні межі окремих видів покарань.

У забезпеченні законності призначуваного покарання принципово важливе значення мають положення ст. 65 КК України. Згідно зі ст. 65 КК, особі, визнаній винною у вчиненні злочину, суд призначає справедливе покарання в межах, передбачених відповідною статтею Особливої частини КК, з урахуванням положень Загальної частини КК. Межі покарання, передбачені в санкції відповідної статті Особливої частини КК, що визначає кримінальну відповідальність за конкретне злочинне діяння, повинні відповідати межах, установленим у статті Загальної частини КК для кожного виду покарання.

Принцип законності призначення покарання виражається також у положенні про те, що суд за вчинений злочин може застосовувати конкретний вид покарання тільки при чіткому дотриманні умов і порядку застосування цього виду покарання. У нормах кримінального закону, що закріпили порядок і умови застосування окремих видів покарання, є положення, що встановлюють: які покарання застосовуються як основне, додаткове або як основне, так і додаткове покарання; які обмеження й позбавлення виникають при застосуванні того або іншого покарання. Також існує можливість умовного призначення окремих видів покарань; можливість і порядок заміни одного виду

покарання іншим та інші важливі питання, пов'язані із застосуванням покарання.

У кримінальному праві для строкових видів покарання (позбавлення волі на певний строк, виправні роботи, обмеження волі й т.п.), як правило, установлюються нижні й верхні межі покарання. Разом з тим для деяких з них у кримінальному законі визначаються й інші умови їхнього призначення. Наприклад, згідно зі ст. 57 КК, покарання у вигляді виправних робіт відбувається за місцем роботи, або ж покарання у вигляді громадських робіт відбувається у вільний від основної роботи й навчання час і безоплатно - ст. 56 КК [6, с.186].

Принцип законності призначення покарання виражається ще й у тому, що суд може призначити покарання тільки в межах санкції статті Особливої частини КК, за якою кваліфіковано діяння винної особи. У санкціях статтею Особливої частини КК поряд з видом покарання установлюються також розміри й строки цих покарань. Суд не може призначити покарання, не зазначене в статті Особливої частини КК, за якою кваліфіковано вчинений злочин. Виняток із цього правила закріплено в ст. 69 КК. Ця стаття визначає три форми призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено відповідною статтею Особливої частини КК за вчинений злочин: призначення покарання нижче нижчої межі, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК; призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено відповідною статтею Особливої частини КК; незастосування додаткового виду покарання, передбаченого відповідною статтею КК як обов'язкового.

Право суду на призначення покарання нижче нижчої межі, встановленого відповідною статтею, не є необмеженим. Як уже було відзначено, що відповідають статті Загальної частини КК визначають нижчі й верхні межі будь-якого виду покарання, що має розміри. Суд, зважившись призначити покарання нижче нижчої межі, встановленого відповідною статтею Особливої частини КК, зобов'язаний урахувати вимоги цих статей Загальної частини КК. Інакше кажучи, суд не може призначити покарання нижче нижчої межі, певного

відповідною статтею Загальної частини КК для даного виду покарання. Таким чином, при наявності виняткових обставин суд може призначити покарання нижче нижчої межі, передбачене санкцією конкретної статті Особливої частини КК, але розмір цього покарання не може бути нижче нижчої межі даного виду покарання.

Другий варіант призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено за даний злочин, полягає в тому, що суд при наявності виняткових обставин, зазначених у ст. 69 КК, застосовує відносно особи, яка вчинила злочин, вид покарання, що є більш м'яким, ніж види покарання, які закріплені в санкції статті Особливої частини КК, що передбачає кримінальну відповідальність за дане злочинне діяння. Таким чином, розглянута норма дає суду право у виняткових випадках призначити покарання, не передбачене в санкції статті. За характером таке покарання обов'язково повинне бути більш м'яким, ніж передбачене у відповідній статті Особливої частини КК. Однак призначений судом більш м'який вид покарання теж повинен бути з переліку покарань, закріпленого в ст. 51 КК.

Третій варіант пом'якшення покарання, призначуваного винному у вчиненні злочину, полягає в тому, що суд не застосовує йому додаткового виду покарання, передбаченого як обов'язкового. При цьому варто мати на увазі те, що такий вид покарання повинен бути передбачений санкцією відповідної статті як обов'язкове додаткове покарання. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено за вчинене діяння, можливе тільки у випадках, передбачених у ст. 69 КК України. В інших випадках суд не вправі виходити за межі санкції статті Особливої частини КК. При призначенні більше м'якого покарання, передбаченого за даний злочин, суд зобов'язаний у своєму вирокі вказати причину такого рішення й обставини, які стали основою для такого рішення [7, с. 3].

Висновки. Всі вищевикладені складові елементи принципу законності призначення покарання покликані забезпечити законність, обґрунтованість і справедливість судового вироку. Чітке дотримання цих положень служить, у

першу чергу, здійсненню завдань, що стоять перед кримінальним законом, досягненню цілей кримінального покарання і як наслідок всього цього — зміцненню правопорядку й законності в межах суспільства.

У висновку варто зазначити, що принцип законності, будучи універсальним принципом права, покликаний забезпечити точне й чітке дотримання вимог кримінального закону. Здійснення цього принципу при призначенні покарання означає забезпечення неминучості покарання, справедливості й обґрунтованості судових вироків, що дуже важливо в успішній боротьбі зі злочинністю. Мета й соціальне призначення покарання можуть бути досягнуті тільки за умови дотримання законності. Таким чином, принцип законності призначення покарання є сполучною ланкою всього інституту призначення покарання.

Література:

1. Мальцев В.В. Принцип законности в Уголовном кодексе Российской Федерации / В.В. Мальцев // Уголовное право. – 2003. - №1.
2. Велиев С.А. Принципы назначения наказания. – СПб., 2004.
3. Кримінальний кодекс України. – К., 2013.
4. Щепельков В.Ф. Формально-логические основания толкования и аналоги уголовного закона. – Волгоград, 2000.
5. Степанюк А.Ф. Проблемы применения наказаний, порожденные новым Уголовным кодексом Украины // Новый Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 25-26 жовтня 2001 року. – К.-Х. : Юрінком Інтер, 2002.
6. Павленко В.Г. Громадські роботи як вид кримінального покарання // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2002. - №2.
7. Тютюгін В.І. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. – Х. : УкрЮА, 1993.